Kerstin Arcadius: *Museum på svenska. Läns museerna och kulturhistorien*. Nordiska Museets Handlingar 123. Stockholm 1997. ISBN 91 7108 4126.

Under våren 1997 lade Kerstin Arcadius fram sin avhandling *«Museum på svenska»* vid etnologiska institutionen i Lund. Läns museerna står i centrum. Avhandlingen behandlar hundraårsperioden från 1800-talets mitt till 1940, det skede då ett brett intresse för fornminnen växte fram och hembygdsrörelsen etablerade sig i svenska bygder.

Varje fornminnes- eller hembygdsförening som firar jubileum i någon form blickar tillbaka på pionjärtiden och presenterar de personer som startade föreningen. I sammanhang där hembygdsvård och museer behandlas får vi också ofta bakgrunds-teckningar till rörelsen. Genom åren har en ganska stereotyp skildring av händelseförloppen vuxit fram och som regel väcker historieberäkningarna lamt intresse. Några undantag finns – som Nils-Arvid Bringéus presentation av Hyltén-Cavallius och de historiska, folkloristiska och etnologiska strömningarna under 1800-talets förra hälft. Det är dock ytterst få inom museisektorn som känner till eller ägnar läns museernas tidiga historia något närmare intresse.

Jag erkänner att det lät överraskande när jag för flera år sedan hörde talas om att Kerstin Arcadius höll på att skriva avhandling om läns museernas framväxt. Det är väl tillräckligt genomtröskat, var min första tanke. Det vet väl alla att Sigurd Curman i slutet av 1920-talet fick regeringen att styra lotterimedel till endast ett museum per län och att statsbidragen till landsantikvariernas löner kom på 1940-talet. Vad nytt skulle hon kunna hitta?

Det skall därför med en gång sägas att *Museum på svenska* är en läsupplevelse av högst ovanligt slag. Det är en djupanalys som tillför en mängd ny kunskap och gör berättelsen om de hundra åren då museerna växte fram till en mycket intressant studie. Med sin imponerande beläsenhet och kun-

skapsbredd har hon skrivit en avhandling som kastar nytt ljus över detta museihistoriska skede. Den saknar helt den stereotypa disposition som karakteriserat många akademiska skrifter genom åren.

Fornminnesföreningarnas framväxt vid 1800-talets mitt är en sedan gammalt känd historia. Kerstin Arcadius anlägger nya synsätt genom att kartlägga den mångfald av relationer som existerade när de nya föreningarna bildades. Både geografiska, administrativa och mellanmännsliga relationer påverkade. Föreningarnas mål var insamling av folkminnen och dialekter och inventering av det vi idag kallar forn-lämningar. Varaktighet och delaktighet är två begrepp som hon använder i diskussionen av fornminnesföreningarna ute i landet. Varaktighet handlar om att rädda ting och företeelser undan förgängelse och om urval, alltså vad som skall bevaras. Delaktighet avser diskussionen om hur människor skall tillväxa i kunskap så att de engagerar sig i det som måste räddas undan glömska och förgänglighet. Delaktigheten handlar också om var sådana minnen och historiska föremål ska samlas och göras tillgängliga.

Att läsa Kerstins avhandling är en njutning inte minst därför att hennes språkkänsla och formuleringsförmåga är så förnämlig. Redan innehållsförteckningens rubriker gör en glad. De är snillrika, för skildringen framåt och slutar i det mystifierande *«Mellan två krig»*. Det är tiden mellan Krimkriget och 1939 hon avser. Kapitlet visar sig vara en briljant sammanfattning av den kamp som kännetecknade läns museernas tidiga historia och som belyser på ett så intressant och annorlunda sätt. Språket är helt i hennes hand. Ett resonemang slutar ofta i en fyndig formulering som både överraskar och skärper läsarens förståelse.

Med ett ovanligt och elegant grepp knyter Kerstin Arcadius upp skildringen kring fem väsentliga möten; Örebro 1857, Växjö 1870, Göteborg 1906, Västerås 1924 och Stockholm 1933. Den börjar med Gabriel Djurklous betydelsefulla roll och tillkomsten av *Föreningen till samlande och ordnande af Nerikes folkspråk och fornminnen*.

114 Intressant och nytt är att Kerstin frilägger motiven och idéerna bakom föreningens bildande. Man kände sig leva i en tid präglad av förändringar och hetsigt tempo. Materialismen och den nya tiden hotade att utplåna dialekterna. Det gällde att rädda och bevara folkmålet innan de gamla människorna dog bort. Föreningen utvidgade sin målsättning till att innesluta också fornminnena i sina uppgifter. Detta blev den första fornminnesföreningen och den skulle få efterföljd i många landskap.

1860-talets fornminnesföreningar gjorde uppteckningar, ritade av, beskrev och kopierade. Kerstin Arcadius sammanfattar deras situation på följande sätt: «de verkade i en läsande värld, där inte det materiella arvet utan kunskapen stod i centrum. Det var kunskapen som inte fick gå förlorad utan skulle bevaras». Museitankarna tar ordentlig form först under påföljande decennium. Intressant och betydelsefullt är att hon letat sig fram i dagstidningar och därigenom förmedlar samtidskommentarerna. Det är märkligt att finna att Dagens Nyheter och Aftonbladet var så grundliga i sina redogörelser för dessa föreningsmöten.

Kerstin Arcadius tecknar en fyllig bild av fornminnesföreningarnas mål och verksamhet som ger mig ny föreståelse för denna period. Hon återkommer till och penetrerar den tidsanda i vilken föreningarna och de ledande gestalterna verkade. Fröet till stridigheter, som skulle fortsätta mer än ett sekel framöver, mellan riksantikvarien och de regionala föreningarna finner man redan vid denna tid. Riksantikvariens centrala ansvar för fornminnena kolliderade med föreningarnas praktiska arbete att skydda, vaka över, rädda och bevara dem. Föreningarna reagerade dessutom mot betoningen på huvudstaden och det faktum att det nybildade Statens historiska museum prioriterades.

Vid mötet i Växjö 1870 blev föremålen kampobjekt som Kerstin Arcadius formulerar det. Striden gällde bronsföremål, som 1867 års förordning stadgade, skulle vara hembudspliktiga. Svenska fornminnesföreningen, bildad samma år, agerade så att

bronsföremålen blev «fria». Återigen gav mig läsningen något nytt.

Växjömötet riktade särskild uppmärksamhet mot den materiella kulturen. Kerstin ger oss en intressant inblick i Svenska fornminnesföreningens mål och verksamhet. Hon framhäver tydligare än någon tidigare gjort föreningens breda kulturhistoriska målsättning. Föremålsintresset flyttades från fornsaker till «snipskålar, ölbollar, kannor, grötabyttor...» det vill säga husgeråd och bohagsting vilka ditills betraktats som helt värdelösa ting. Hyltén-Cavallius småländska samling av allmogens husgeråd väckte därför särskilt intresse.

Den materiella kulturen kom alltmer i blickpunkten när museisamlingarna skapades och ställdes ut. Ett viktigt påpekande är att de vid denna tid «stora utställningarna» var manifestationer för ögat. Denna synens dominans över andra sinnen brukar tillskrivas vår moderna kultur, men förknippades då i hög grad med samtidens nya borgerliga kultur.

Kerstin ger oss en också klar bild av hur fornminnesföreningarna ute i landet måste förändra sitt arbete. Orsaken var en pågående specialisering. När en professur i nordiska språk inrättades vid Uppsala universitet övertogs uppgiften att rädda dialekter av studenter i vita mössor och benlindor. Närkeföreningen, som haft som sitt första mål att samla in folkspråk, blev fråntagen sitt eget arbetsområde. Föreningarna fick inrikta sig på andra, mer materiella uppgifter.

Olika bygder och landsändar tog för sin självkänslas skull strid emot centraliseringsförsök av olika slag. Svenska fornminnesföreningen blev aldrig överordnad de regionala landskapsföreningarna. Inte heller ansatser till att organisera större geografiska arbetsfält tolererades. Ett av exemplen som Kerstin anför är Västerbottens fornminnesförening som började i Skellefteå och inte i residensstaden Umeå. Den resulterande inre konkurrensen slutade med att föreningen klövs i två, en i norr och en i söder; insamlade föremål utväxlades dessutom dem emellan.

Samma motstånd restes mot att föremål skulle samlas till stora museer i huvudstaden. Artur Hazelius var ett undantag påpekar Kerstin. Han undslapp till viss del kritiken genom en skicklig strategi för sitt museum; varje landskaps särart skulle tydligt framhävas och markeras i utställningarna. Hon sammanfattar detta: «En region kunde spegla sig i hans samlingar och finna både sin identitet och ett förlorat arv.» Många ville därför vara med i Hazelius museum och sände självmant in föremål. Samma strategi tillämpade han vid föremålsinsamlingen i övriga Norden, i Baltikum och Nordtyskland. Kerstin gör ytterligare ett intressant påpekande, nämligen att Hazelius saknade tjänstetitel - han var faktiskt privatperson - till skillnad från riksantikvarien. Han blev riksbekant i sitt eget namn och med ovanlig näsa för publicitet gjorde han sig alltid omtalad i rikspress och lokaltidningar.

Nästa möte som Kerstin Arcadius valt utspelar sig i Göteborg 1906 då Svenska museimannaföreningen bildades. Föreningen kom snarast att förstärka den hierarkiska relationen mellan centralt och regionalt. Åren dessförinnan hade en hård kamp förts i Nordiska museet om hur utställningarna i det jättelika huset skulle arrangeras. Striden stod mellan «vetenskapligt och populärt». Bernhard Salin vann striden i egenskap av ny styresman för museet. Synsättet att samlingarna skulle visas «vetenskapligt» ordnade i serier vann över «populariteten» som Artur Hazelius så medvetet skapat och drivit. På Skansen kunde «populariteten» få fortleva, ej i museet.

Här tar Kerstin upp ett viktigt skede i museernas historia. Det hänger också samman med framväxten av ett särskilt museiryke. Nu förpassas de som tidigare skött museiuppgifterna till att kallas diletteranter och amatörer och ställs i motsatsförhållande till de professionella. Intendenterna vid provinsmuseerna hade dittills arbetat ideellt vid museet och haft ett annat «riktigt» yrke för sin försörjning. Hur idealisterna ersattes av akademiskt utbildade museimän belyser Kerstin ingående, liksom den roll musei-

mannaföreningen spelade för yrkeskårens ställning.

Museimannaföreningen började direkt att arbeta fram ett förslag om statsbidrag till landsortsmuseer, en fråga som Georg Karlin i Lund initierade. Förslaget ledde varken till framgång 1909 eller 1911, men arbetet resulterade i kriterier för vilka museer som skulle komma att erkännas som etablerade. Kriterierna gällde ekonomi, samlingarnas accession och tillgänglighet och kompetensen hos museets föreståndare. Denne skulle vara skyldig att utföra fornminnesvårdande uppdrag i trakten. Här lades grunden till den uniformering som snart skulle präglade de blivande länsmuseumerna.

Med utgångspunkt i Västeråsmötet 1924 behandlar Kerstin Arcadius den svenska hembygdsrörelsens starka tillväxt på 1920-talet. Samtidigt som provinsmuseumerna skapades i residensstäderna pågick en viktig utveckling ute i socknarna - många nya hembygdsgränder kom till. Kerstin gör en väsentlig distinktion mellan museernas publika verksamhet och hembygdsgrändernas eller friluftsmuseumernas, som hon föredrar att säga. «Nästan samtidigt som museimannens uppgifter formulerats som museiskötsel och fornminnesvård, tog en helt ny uppgift form utanför museet. Den var ett nytt räddningsföretag, som omladdade den regionala identiteten, engagerade frivilliga medarbetare och kanaliserade förkärleken för det materiella i den speciella formen av byggnader.» Hon pekar på att hembygdsgränderna både hjälpte till att hysa föreningarnas samlingar och löste problemet med föreningslokaler. Med eftertryck framhåller hon hembygdsgrändernas betydelse som samlingsplats för människor, där de deltog i festerna och aktivt vidmakthöll sina lokala traditioner. Ortsbefolkningen deltog med engagemang i verksamheten vid hembygdsgränderna, medan besöket i provinsmuseets utställningshallar endast innebar passivt betraktande.

Hon visar också på det tidiga 1900-talets nationella provinsialism som lyfte fram det landskapsspecifika. Skansen var den stora förebilden. Samtidigt skrevs landskapssånger, landskapen fick sina egna

116 vapen och landskapsblommor valdes ut. Nils Holgerssons underbara resa speglar landskapens olika karaktär. Detta och mycket mera målar Kerstin upp för förståelsen av friluftsmuseernas/hembygds-gårdarnas attraktionskraft och visar att den låg i det vi nu kallar upplevelser.

Det femte möte som Kerstin Arcadius lyfter fram gick av stapeln i Stockholm 1933. Då återuppväcktes den slumrande Svenska museimannaföreningen och blev en facklig organisation. Frågorna gällde kompetens och utbildning, löner och anställningsvillkor, tak över huvudet för de växande samlingarna och kontor för kulturminnesvården. När lotterimedel, genom Sigurd Curmans försorg, av regeringen styrdes till ett museum per län kunde det stora uppbyggnadsarbetet av läns museerna bli verklighet. Medlen bildade löne- och byggnadsfonder. Kompetenskraven förtydligades och innebar akademisk examen i arkeologi, folklivsforskning och konsthistoria. Provtjänstgöring vid riksantikvarieämbetet och de centrala museerna blev från 1930-talet nästan en förutsättning för tjänsten som landsantikvarie. Så skapades den dubbla tjänstemannen, anställd av en förening som chef över läns museet och tillika landsantikvarie med riksantikvarieämbetet som uppdragsgivare och inspektionsmyndighet. Personliga minnena från denna viktiga uppbyggnadstid har Kerstin fångat genom intervjuer med några gamla, sedan många år pensionerade, landsantikvarier.

Det är en rik bild av de första landsantikvariernas roll som Kerstin målar upp. Forskande, skrivande, föreläsande, ständigt på resande fot var dessa de första landsantikvarierna sina regioners stora kulturpersonligheter. Inte nog med museiuppgifterna, många av dem var dessutom ansvariga för Radiotjänsts lokala sändningar och gjorde reportage från länet. Så var det till exempel i Västerås med Sven Drakenberg och i Växjö med Jerker Anderbjörk. Det blir nästan ett axiom när hon sammanfattar «En landsantikvarietjänst var ingen sprängbräda till någon annan högre befattning, den var snarare karriärens mål.»

Det är så mycket i Kerstins avhandling som visar på trådarna tillbaka till föregångarnas arbete och deras strävan att utveckla museerna att det inte går att kommentera dem alla. För mig och mina kollegor som verkat ett helt liv i museernas värld är Kerstins behandling av läns museernas tidiga historia ett imponerande arbete. Varje skede har hon satt in i sitt tidssammanhang och skapar därigenom helt ny förståelse. Med inspiration från forskare inom andra discipliner vrider hon sin spegel och får ljuset att falla på företeelser som blir till ny insikt om stegvisa förändringar i vår museihistoria. Det är inte bara en utan flera gånger som hon vrider spegeln och får ut nya effekter med överraskande slutsatser. Jag måste citera några sådana epigrammatiska formuleringar som stannat i minnet. «Läsande ögon blev betraktande blick» som syftar på «exposition», det vill säga det ord som först användes om de stora utställningarna som den i Stockholm 1866, där just betraktandet var huvudsyftet. Ständiga omorganisationer för att möta nya uppgifter beskriver Kerstin så här, «Organisationen var verksamhetens lackmuspapper, när den tappade färgen var det dags att förändra», en formulering som lika gärna kunde användas om dagens förhållanden.

Det är nästan sorgligt att Kerstin Arcadius slutar avhandlingen 1939. Ytterligare femtio år av stora och genomgripande förändringar väntar på att bli lika skickligt behandlade. Hon vore den rätta att ta hand om även den forskningen för att se det som låg under det som syntes ske. Ämnet är i sanning en stor uppgift för den nya disciplinen museologi.

Sune Zachrisson